

ВІДГУК

офіційного опонента Колесникової Т. О., кандидата наук з соціальних комунікацій, старшого наукового співробітника, директора наукової бібліотеки Українського державного університету науки і технологій на дисертацію Тюркеджи Н. С. «Асистивні технології в документно-інформаційних структурах: сервісний підхід», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа

Актуальність теми дослідження.

Сучасний український освітньо-науковий та культурний простір в часи кризи найвищого рівня, породженою повномасштабною воєнною агресією росії проти України, в своїй переважній частині перемістився у віртуальне середовище. Передувала цьому пандемія COVID 2019, яка диктувала закладам освіти у всьому світі, бібліотекам, музеям, архівам при неможливості фізичного спілкування потребу та необхідність впровадження й широкого використання нових технологій, зокрема асистивних, у своїй діяльності (навчанні, викладанні, наукових дослідженнях тощо).

Враховуючи, що прагнення до соціальної справедливості, до відкритості – частина місії таких інституцій, то саме бібліотеки, музеї та інші установи повинні стати лідерами доступності знань/інформації/послуг як для спільнот своїх закладів, так і для ширших верств населення держави та інших країн.

Саме тому в період соціокультурних та соціоетичних трансформацій, особливо в контексті повномасштабної війни в Україні, вивчення асистивних технологій в документно-інформаційних структурах стає стратегічно важливим завданням.

Забезпечення доступу до інформації для всіх верств населення, зокрема для осіб з інвалідністю є не лише етичним, а й необхідним елементом становлення інклюзивного суспільства. Таким чином, тема дисертаційної роботи стає потенційно важливою та актуальною в сучасному

інформаційному суспільстві. Авторка чітко визначила, що практика впровадження асистивних технологій необхідна для забезпечення рівних прав та можливостей для всіх користувачів, зокрема для осіб з інвалідністю.

Особливо цінною є актуальність теми в умовах війни, де відкритий доступ до інформації розглянуто як ключовий фактор для забезпечення повноцінного життя людей з інвалідністю. Зазначена проблема відсутності усталеної концепції впровадження асистивних технологій в Україні додає значущості дослідженню.

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає в тому, вперше вивчено і розкрито значення інклюзивного простору в документно-інформаційних установах через впровадження асистивних технологій. Удосконалено терміносистему, яка вказує на важливість уникнення неоднозначностей у сприйнятті ключових понять. Зазначено, що дисертація набула подальшого розвитку в уявленнях про сервісний підхід документно-інформаційних структур та можливостях оновлення систем обслуговування користувачів з інвалідністю шляхом впровадження різноманітних асистивних технологій.

Практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в наданні практичних рекомендацій щодо оптимального використання асистивних технологій у документно-інформаційних структурах: створення бази знань та інструментів, що сприятимуть розробці ефективних стратегій, плануванню та організації інфраструктури, підвищенню кваліфікації персоналу та створенню сприятливої середовища для впровадження асистивних технологій. Особливо цінним є практичний аспект роботи, оскільки в ній ідентифіковано й проблеми, з якими стикаються в процесі використання асистивних технологій, а також надаються рекомендації для їх вирішення. Представлена концептуальна модель сприймається як ефективний інструмент для планування програм розвитку українських інформаційно-документних структур. За результатами дослідження було реалізовано окремі теоретичні

та емпіричні аспекти у навчальному процесі на факультеті культурології та соціальних комунікацій Харківської державної академії культури. Це свідчить про важливість дослідження та його практичну значущість

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових фахових виданнях. Основні результати, висновки та наукові положення дисертаційного дослідження одержані авторкою особисто та висвітлені в 11 публікаціях, серед них 4 статті (3 — у наукових фахових виданнях України, 1 — у науковому виданні, що індексується в Scopus) та 7 тез доповідей для наукових конференцій. У публікації, підготовленій у співавторстві внесок здобувачки складає 30 %.

Оцінка змісту дисертації. Дисертаційна робота Н. С. Тюркеджи складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який включає 222 найменувань, та додатків. Загальний обсяг дисертації 224 сторінки, основний текст викладений на 175 друкованих аркушах.

У **вступі** здобувачка ґрунтовно розкрила актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, навела зв'язок роботи з науковими програмами та темами, визначила мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризувала використані методи дослідження, подала наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, висвітлила особистий внесок, апробацію результатів дисертації та наукові публікації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади розробки та впровадження асистивних технологій в документно-інформаційних структурах**» авторка ґрунтовно опрацювала наукову літературу з теми дослідження. Вона систематизувала інформацію про різні аспекти впровадження асистивних технологій у документно-інформаційних структурах, що дозволило сформулювати розуміння сутності та особливостей досліджуваної проблеми. Чітко визначено актуальність та стан розробленості проблеми дослідження. Обґрунтовано необхідність дослідження впровадження асистентних технологій у документно-інформаційних

структурах, а також доведено, що це дослідження є актуальним та перспективним.

Доречно висвітлено різноманітні аспекти та напрями дослідження, такі як теоретико-методологічна база, впровадження асистивних технологій в роботу бібліотек, аналіз законодавчих норм, інклюзивний простір та вебдоступність.

Зазначено, що бібліотеки можуть виступати лідерами в розробці інноваційних підходів, оскільки вони вже мають досвід у роботі з інформацією та різноманітними технологіями. Наприклад, бібліотеки закладів вищої освіти (ЗВО) в усьому світі та в Україні існують в унікальному просторі, бо вони одночасно є: організаторами цифрових колекцій; постачальниками доступу до комп'ютерів, Інтернету, баз даних та електронних продуктів; виробниками та видавцями електронного контенту відкритого доступу через цифрові репозитарії, електронні наукові журнали, відкриті підручники, медіа контент (наприклад, інструкції, керівництва, лекції для користувачів та інше); а також надавачами електронних інформаційних послуг. Для людей з обмеженими можливостями доступність у всіх цих аспектах є важливою для того, щоб вони могли бути рівноправними користувачами бібліотеки.

Ці різноманітні ролі бібліотек ЗВО створюють чіткий набір правових, технологічних та етичних вимог, пов'язаних із забезпеченням доступності для людей з обмеженими можливостями.

Особлива увага приділена аспектам впровадження асистивних технологій для підтримки осіб із різними видами інвалідності.

Авторка вдало досліджує семантику та синонімію терміну «асистивні технології», використовуючи чіткі та конкретні визначення. Зокрема, відзначається, що асистивні технології включають різні засоби, такі як крісла-сходи, мовні інтерфейси, читаючі пристрої, проекційні екрани тощо. Детально розглянуто інші терміни, зокрема «підтримуючі технології», «допоміжні технології», «реабілітаційні технології», вказуючи на їхню

окремішність та спрямованість. Тюркеджи Н. С. переконливо аргументує, що таке розрізнення важливе для точності та ефективності в розробці та впровадженні технологій для різних груп користувачів.

Зокрема, дослідження виявило, що відсутність асистивно-адаптивних технологій у бібліотеках може призвести до інформаційної та цифрової нерівності для групи користувачів із специфічними потребами. Авторка вказує на важливість розвитку сервісного підходу для забезпечення інклюзії всіх користувачів.

У другому розділі **«Сучасні тенденції впровадження допоміжних технологій в документно-інформаційних структурах»**, подається глибокий аналіз техніко-технологічних й організаційних особливостей впровадження асистивних технологій у бібліотеках. На основі дослідження досвіду закордонних університетських бібліотек відзначається значний прогрес у створенні інклюзивного і доступного простору. На особливу увагу заслуговує аналіз техніко-технологічних та організаційних викликів, з якими стикаються бібліотеки, впроваджуючи асистивні технології. Зокрема, висвітлено проблеми, пов'язані з недостатньою підготовкою бібліотечного персоналу, обмеженими бюджетними ресурсами та нестачею кваліфікованих кадрів у сфері технологій. Підкреслено, що вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу та координації між різними зацікавленими сторонами, такими як бібліотечний персонал, науковці та користувачі. Важливо відзначити аналіз американських та європейських університетських бібліотек, де виявлено позитивну динаміку у створенні доступного простору та імплементації асистивних технологій.

Звертається увага на критичні аспекти ролі бібліотек у впровадженні асистивних технологій для інтеграції осіб з інвалідністю. Авторка ретельно проаналізувала сучасні виклики, з якими стикаються бібліотеки в Україні, зокрема через застарілу законодавчу базу та фінансові обмеження.

Одним із ключових підсумків роботи є виявлення проблем доступності бібліотечних вебсайтів для осіб із зоровими або фізичними порушеннями.

Також виокремлено важливі аспекти впровадження асистивних технологій у бібліотеках, включаючи техніко-технологічні, організаційні та фінансові питання. Авторка підкреслює важливість актуалізації українського законодавства для адаптації до сучасних технологічних та соціальних вимог, а також пропонує заходи для створення інклюзивного середовища в бібліотеках.

В основу дослідження покладено концепцію відкритої бібліотеки та введення «Безпечного» простору, який стає критично важливим у контексті російсько-української війни.

Авторка ретельно аналізує аспекти використання асистивних технологій у документно-інформаційних структурах, зосереджуючись на порівнянні практик в Україні та за кордоном. Вдало висвітлено значний прогрес за кордоном, що додає ваги до необхідності розгляду аналогічних підходів в Україні.

Детальний розгляд переваг та недоліків впровадження асистивних технологій в бібліотеках, зокрема покращення доступу до інформації, можливість персоналізації та полегшення комунікації, дозволяє отримати об'єктивний погляд на цю тему. Акцент на перспективах впровадження технологій вказує на їхню значущість для різних аспектів життя та сприяння соціальній інклюзії. Важливість етичних питань впровадження асистивних технологій виокремлюється висловленим принципом «Нічого для нас без нас». Тюркеджи Н. С. слушно наголошує на обов'язковому консультуванні зі спеціалістами та тестуванні прототипів за участю цільової аудиторії.

Викладені особливості впровадження асистивних технологій у документно-інформаційних структурах включають необхідність обґрунтування, вибір технологій, фінансування, підготовку персоналу, взаємодію з користувачами та моніторинг. Це забезпечує повноту підходу та структурованість при розгляді цього складного процесу.

У третьому розділі **«Реалізація соціальної інклюзії в документно-інформаційних структурах України на основі використання асистивних**

технологій» представлено глибокий аналіз реалізації соціальної інклюзії в документно-інформаційних структурах України через застосування асистивних технологій. Зазначається, що зростання кількості осіб з інвалідністю внаслідок травм через воєнні події наголошує на необхідності соціального включення та допомоги всім верствам населення.

Авторка виокремлює роль цифрових технологій, зокрема асистивних, у полегшенні доступу до інформації для осіб із різними видами обмежень, підкреслюючи їхню ключову роль у соціальному включенні та забезпеченні рівних можливостей. Вона визначає важливість національних стратегій та програм для створення безбар'єрного доступу та акцентує на необхідності уніфікованого підходу до використання асистивних технологій в умовах викликів, таких як військовий конфлікт та пандемія.

У дослідженні детально проаналізовано індикатори цифрової інклюзії, визначено чотири основні аспекти: доступ до ІТ-інфраструктури, компетентність в сфері ІТ, цифрова грамотність та доступ до електронних послуг. Цей підхід створює чітку структуру та забезпечує системність в розгляді питання.

Особлива увага приділяється людям з інвалідністю, а вказівки стосовно впровадження асистивних технологій в документно-інформаційні структури видаються належними та обґрунтованими. Важливо, що авторка визначає асистивні технології не тільки як засіб полегшення доступу, але і як інструмент реальної соціальної та цифрової інтеграції.

Розглянуто актуальні питання створення інклюзивного простору в бібліотеках у період пандемії та воєнного стану, зосереджуючись на важливості забезпечення доступності у цифровому середовищі. Авторка аналізує потребу у віртуальних майданчиках, що містять повну інформацію про інструментарій для реалізації ідеї інклюзивної бібліотеки, визначаючи критичні аспекти.

Запропоновані технологічні інновації, такі як розвиток мобільних застосунків, вебсервісів та розширення колекцій альтернативним контентом,

вказують на обґрунтованість та важливість цифрових засобів для забезпечення доступності. Також доречно висвітлено питання консультування та навчання персоналу, оскільки вони відіграють ключову роль у впровадженні інклюзивних практик. Зазначається, що моніторинг та оновлення є постійним процесом, спрямованим на адаптацію технологій до змін у програмно-апаратному забезпеченні. Цей підхід забезпечує гнучкість та можливість постійного удосконалення використання асистивних технологій у документно-інформаційних структурах.

Особливу увагу слід звернути на чітке визначення потреб цільової аудиторії. Зауваження про важливість проведення опитувань та зворотного зв'язку з користувачами з інвалідністю є важливим елементом у визначенні конкретних потреб і розробці відповідних інклюзивних сервісів.

Розглянуто важливі аспекти розробки ефективної моделі соціальної інклюзії в документно-інформаційних структурах, зосереджених на компонентах, які взаємодіють та взаємодоповнюють один одного. Авторка пропонує системний підхід до створення концептуальної моделі, який включає аналіз потреб користувачів, вибір асистивних технологій, тестування та оцінку, навчання та підтримку фахівців, а також моніторинг та оновлення. Цей підхід дозволив створити комплексну концептуальну модель, спрямовану на забезпечення доступності та взаємодії для всіх користувачів.

Особлива увага приділяється етапу проведення оцінки потреб користувачів, що визначає необхідність безпосередньої комунікації з різними зацікавленими сторонами та використання різноманітних методів, таких як анкетування, фокус-групи та консультації з експертами. Це дозволяє ефективно адаптувати стратегії впровадження до конкретних потреб та вимог користувачів.

Авторка пропонує концептуальну модель впровадження асистивних технологій у документно-інформаційних установах України. Модель включає інфраструктуру, навчання та підготовку фахівців, нормативну базу, доступ до інформації та ресурсів, співпрацю та партнерство, а також вплив на соціальну

інклюзію. Дослідження висвітлює важливі аспекти, такі як доцільне пристосування приміщень, оновлення фахових освітньо-професійних програм, розвиток політик та процедур для регулювання використання асистивних технологій, а також створення доступних цифрових ресурсів та інтерфейсів. Рекомендується активна співпраця з організаціями, що захищають права осіб з інвалідністю, реабілітаційними центрами та іншими зацікавленими сторонами.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Перевірка тексту дисертаційної роботи на унікальність через спеціалізовану програму StrikePlagiarism дозволила пересвідчитися у відсутності порушень дисертантом принципів академічної доброчесності. Уважне вивчення дисертації та наукових публікацій Н. С. Тюркеджи підтвердило наявність посилання на використані дисертанткою праці, відсутність академічного плагіату, самоплагіату, елементів фабрикації та фальсифікації.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи. Високо оцінюючи результати дисертаційного дослідження Тюркеджи Наталі, задля об'єктивності варто висловити деякі зауваження та побажання:

1) У першому розділі бажано б було додатково розглянути (як теоретичний підхід) теорію інклюзивного дизайну для розробки більш ефективних підходів використання технологій, що враховують різноманітні потреби користувачів. Наприклад, бібліотеки, розуміючи, що цифрова інклюзія – це також і стратегія, спрямована на сприяння соціальній інтеграції тих, хто був витіснений з основного потоку інформаційного суспільства через відсутність доступу до цифрових технологій та навичок їх використання, працюють над подоланням цього розриву, надаючи доступ до комп'ютерів, Інтернету, цифрового контенту та програм цифрової грамотності. Проте в останні роки значущість цифрової інклюзії підвищується за рахунок надання контенту в альтернативних форматах і розширення можливостей користувачів робити усвідомлений вибір

(наприклад, розробка інклюзивного дизайну цифрового контенту з точки зору людей з нездатністю сприймати друковану інформацію).

2) У першому розділі з урахуванням сервісного аспекту дослідження, доцільно було б детальніше проаналізувати нормативно-правове забезпечення впровадження асистивних технологій у закордонних документно-інформаційних структурах, розглянувши конкретні правові норми та регуляції, що стосуються висвітленого питання. Наприклад, «The Equality Act 2010. United Kingdom», дійсний Закон про рівність у Великій Британії, який зобов'язує всі державні служби та приватні підприємства вносити «розумні зміни», щоб люди з обмеженими можливостями мали доступ до їхніх послуг. Або «LIBRARY OF CONGRESS: National library service for the blind and print disabled» (Collection of texts of laws in force as of 19 January 2024).

3) У другому розділі авторка справедливо зазначає, що українські документно-інформаційні структури знаходяться на початкових етапах впровадження асистивних технологій. Саме тому бажано було б звернути увагу на більш глибоке ознайомлення з питаннями розробки зарубіжних стандартів і практик для використання асистивних технологій в Україні. Наприклад, "American Library Association: Library Privacy Guidelines for Assistive Technology" (2020), "American Library Association (ALA): Serving Patrons with Disabilities in Small and Rural Libraries" (2023), "IFLA Professional Reports : Access to libraries for persons with disabilities – Checklist" або "Guidelines on Library and Information Services for People with Disabilities" (Based on the Canadian Library Association, 2016).

Важливо врахувати цей аспект для забезпечення ефективного і стандартизованого впровадження асистивних технологій, що сприятиме покращенню доступності та якості послуг для користувачів.

4) В третьому розділі підкреслено, що інклюзивна освіта поступово стає однією із найважливіших складових сучасного освітнього простору України. Але поза межами дослідження залишились важливі аспекти безбар'єрності,

посилення інклюзії, різноманітності, справедливості та доступності – це використання ліцензій ліцензій Creative Commons, відкрита освіта (Open Education, OE) і відкриті освітні ресурси (Open Educational Resources, OER).

Втім, варто зазначити, що наведені зауваження не знижують у цілому високої оцінки дисертації.

Загальний висновок щодо дисертації. Вважаю, що дисертація Тюркеджи Н. С. «Асистивні технології в документно-інформаційних структурах: сервісний підхід» має наукову і практичну цінність, одержані результати і загальні висновки характеризуються науковою новизною, достовірністю та обґрунтованістю. Дисертація є завершеною науковою працею, оформленою відповідно до вимог, які висуваються до кваліфікаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація відповідає вимогам пп. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а здобувачка Тюркеджи Наталя заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

19 січня 2024 р.

Офіційний опонент:

кандидат наук із соціальних комунікацій,

старший науковий співробітник,

директорка наукової бібліотеки

Українського державного університету

науки і технологій

Т. О. Колесникова — Т. О. КОЛЕСНИКОВА